

דף טז

'דבי ר' ישמעאל תנא במים במים שתי פעמים – אין זה כלל ופרט אלא ריבה ומיעט... – התוס' (בשבעות ה) הקשו מדוע לא נשנית מדה זו בי"ג מדות דר' ישמעאל.

וכתב הריטב"א (שם) שמדה זו כלולה במדת 'כלל ופרט וכלל' שנמנית שם. (ואף התנא הדורש ב'ריבוי ומיעוט', דורש לעתים ב'כלל ופרט', כמבואר בסוגיא בנויר לד–לה ע"ש בתוס').

ובספר הכריתות (לר"ש מקינון) מבואר, שלא נמנו בברייתא דר' ישמעאל אלא אותן מידות המוסכמות על הכל. ולכן לא מנה דרשות 'ריבוי ומיעוט' שהן שנויות במחלוקת. (ואין צורך לפי"ז למה שתרץ בתורת-חיים כאן, שתנא דבי ר' ישמעאל אינו הולך בשיטת ר' ישמעאל עצמו, ור' ישמעאל אכן דורש בכללי ופרטי ולא בריבוי ומיעוט).

על כלל ופרט; ריבוי ומיעוט – ע' באור המדות בפרוט, במובא בנויר לד–לה (חוברת א).

'אמר רב הונא: לא לשפי אינש שיכרא בצבייתא באורתא, דילמא פריש לעיל מצבייתא והדר נפיל לכסא... – כיון שמצוי שיהא תולעים בתמרים ובשכר, עשו אותו כודאי, לחוש גם כאשר יש שם ספק אחר, שמא תרחוש תולעת על הקיסמים ותשוב לשכר. (ולכך אין לדון להתיר מטעם 'ספק ספקא' או 'רוב'). (עפ"י הריב"ש סו"ס קצב)

– משמע שלסנן ביום מותר, כיון שרואה שלא פרשה ולא ריחשה התולעת על הקסמים, וגם אם פרשה, הרי הוא רואה אם חזרה אל השכר.

ומבואר, ששרצים שבמים שהורקו מכלי אל כלי אחר – אין נאסרים בכלי השני גם אם פרשו לדופןותיו – כי אם נאמר שיש איסור בדבר, היה לנו לאסור בכל הורקת שכר, גם ביום, שהרי הדבר מצוי שפורשות לדפנות וחוזרות, כבסמוך. (והוא הדין אם נכנסו בכלי השני למאכלים שונים המעורבים בו עם המשקין, דהיינו רבתייהו. עפ"י פמ"ג פד במ"ז סק"ה; ערוה"ש פד, כה).

ואולם דוקא מכלי אל כלי, ששם אחד לשניהם, והרי הכלי מקום גידולו, אבל השואב בכלי מן הבור – אם פרש לדפנות הכלי – כתב הבית-יוסף (פד, עפ"י דברי הרא"ש כאן), שאסור, כי כלי ובור שני מינים הם. (וכן שיטת הש"ך). ואולם יש חולקים על כך וסוברים שגם בזה אין לאסור משום 'פירש', אלא שיש לחוש מצד אחר – שמא כששאב בכלי מן המים, פרשה התולעת על שפת הכלי או על דופןו ללא מים (כשם שחוששים בקסמי המסננת). כן היא דעת הט"ז (סק"ה). וכן נקט החזו"א (יד-א סק"ד) לעיקר.

ולפי הסברה האחרונה, יש לאסור כמו כן כשמשיקיע כלי לתוך כלי ודולה משקים שבתוכו, שהרי זה כמו דולה בכלי מן הבור, וחוששים שמא פרשה התולעת על שפת הכלי וכדומה.

ואולם 'המנהג הפשוט לאכול בכף חומץ מתוך הקערה כנהוג, אף שחומץ מוחזק בתולעים, וההיתר הוא מפני שלא פריש, אם כן אין לנו לאכול החומץ אא"כ שופכין מהקערה לתוך פיו, ואין זה סברא כלל, ואין המנהג כן – ולכן נראה דבכף לכלי ליכא חששא זו, שהרי תוחבה במהירות, והעין רואה והחוש מעיד שאין להשרץ פנאי לפרוש על אחורי הכף, משא"כ בבור שאין העין שולט, ויש בזה שהיות' (ערוך השלחן פד, כד).

לאידך גיסא, אם המים עוברים מן הבור אל הכלי ע"י צינור, ללא פעולת שאיבה, באופן שאין חשש של פרישה מחוץ לכלי – לדעה הראשונה יש לאסור, כי מ"מ נשתנה המקום מבור לכלי, ולדעה אחרונה מותר.

יש שיטה שלישית המחמירה מכולם, שההעברה כשלעצמה מן הבור לכלי, אוסרת גם בתוך הכלי, אפילו ללא פרישה כלל, לא מבחוץ ולא בדפנות מבפנים (כן היא שיטת האיסור והתר' לפי הבנת הפרי-תאר). ובשו"ת שבט הלוי (ח"ז כג, ד) פסק לכתחילה להחמיר כשיטה זו, אבל בדיעבד אין לחוש לכך, אך יש לחוש לשתי השיטות הראשונות.

'אי הכי במנא נמי...' – כלומר, כיון שאמרת ששרץ הפורש על הקסמים, נאסר משום 'שורץ על הארץ' ואף על פי שלא שרץ על הקרקע, אם כן גם כשפרש לדופני הכלי מבפנים יש לאסור. ומתוך, שונה דופני הכלי, כי הכלי הוא מקום גידולו הטבעי. ומביא ראייה ממה שאין חוששים בבורות שמא פורשו לדופני הבור, והרי שם ודאי רחש על הקרקע – אלא לפי שמקום גידולו הוא, והכי נמי בכלי. (תורת חיים. וכע"ז פרש בחזו"א (יד-א סק"ג), ועע"ש).

'במנא נמי, דלמא פריש לדפנא דמנא והדר נפיל למנא? – התם היינו רביתיה' – וכתב בפרי-חדש (יו"ד פד) שאף על פי שזהו מקום גידולו, אין ליטול בפיו מן הדופן, שזה נחשב 'פירש'. (והפרי-מגדים (סק"ד) הקשה על כך מדין 'פירש לאויר העולם' שבסמוך. וע' בחזו"א (יד-א סק"ב) בישוב הדבר). ומדברי הרמב"ם (מאכלות אסורות ב) משמע שלעולם אין התר לאכול התולעת שבפירות בפני עצמה, אלא עם הפרי, וכן שרץ שבכלים – לא הותר אלא עם המים. ואולם מדברי שאר הראשונים בסמוך (גבי 'פרש לאויר העולם') אין נראה כן. (עפ"י חזו"א שם)

– התר זה, של שרץ שפרש לדפנות הכלי – לא נאמר אלא במים, אבל פירות שבכלי, פרישה לדפנות הכלי ודאי אוסרת, כיון שדבר יבש אין צריך לכלי אין כאן קשר בין הכלי לפירות. ובקמח, שהוא כממוצע בין מים לפירות – נחלקו הפוסקים, ודעת הפרי-חדש נוטה להקל. (עפ"י חזו"א יש יו"ד-א סק"ד). ובערוך-השלחן (פד, מז) כתב שהעיקר להלכה כדעת האוסרים (הש"ך, הכרתי-זופלתי. ובנודע-ביהודה (קמא כז) נטה להקל בשעשה פת. וע' בשו"ת שבט הלוי (ח"ז כג, ז) שדן בענין זה למעשה, ובהיתרים השונים שנאמרו בזה).

– יש מי שכתב שאין להתיר שרץ המים שבבורות ובכלים, אלא שרצים שאין להם כנפים, אבל אותם שיש להם דמות כנפים ודרכם לעופף מתוך המשקה לאויר וליפול לתוכן – ודאי אסורים. (פרי מגדים פד סק"י במ"ז, בשם דמשק אליעזר).

'והרבה תמוה לי דאיך השתמשו רבותינו הראשונים לבאר לנו דין כזה המצוי בכל יום, ועינינו רואות בחומץ מלא יתושים עם כנפים ובבישולין ניכרים יותר, ואיך הניחו מכשול כזה לפני עדת בני ישראל. ועוד, דכפי הראות כחותיהם חלושים ואין להם כח לעוף מן המים לאויר, ולמה לנו להחזיק ריעותא – ולכן צ"ע לדינא, והמחמיר יחמיר לעצמו ותבוא עליו ברכה'. (ערוך השלחן פד, כו. ובשו"ת שבט הלוי (ח"ז כג, ה) הראה שמחלוקת ראשונים בדבר, ונשאר ב'צריך עיון לדינא').

'ודע, דאלו הזכובים הקטנים הנופלים מאויר לתוך המים – נשארים באיסורם, ולא הותר רק התולעים שנתהו מעצמן בהמים או בהיין או בהחומץ, אבל הנופלים לתוכן, כמו שמצוי בזמן הקיץ שנופלים זבובים ורמשים קטנים מן האויר לתוך המים או שארי משקין או לאוכלין – נשארים באיסורן הקודם. ולפי שיש טועים בזה ועוברים על כמה לאוין כמו שנתבאר, דעל נמלה לוקה חמש, לכן יש לזהר מאד בזה, וגם להזהיר את ההמון על כך'. (ערוה"ש שם כ).

(ע"ב) 'מתמרה לתמרה... תיקו' – נראה שאם פרשה התמרה השניה מן הראשונה – ודאי נחשב 'פירש'.
והספק אמור רק כל זמן שהן מונחות זו אצל זו. (חזון איש יו"ד-א סק"ג).

'דרני... דכוורי שרי' – '... במה שכתבתי לעיל בענין תולעים שעל גבי דגי קרפיונים – שמעתי אחר כך בשם ספרי הטבע שהם נולדים מבחוץ וע"י איזה סיבה נופל זוג מהם בבריכה והם פרים ורבים במהירות מופלגה עד שממלאים את כל הבריכה והם נופלים על הדגים למצוץ דמם ושמנם. ואם כן בטל הספק שנסתפקו אולי מיניה קא רבו, ואיסורם מוחלט משום שרץ המים'. (מתוך חזו"א יו"ד יד-א סק"ח.
א. ע"ש עוד (בסק"י, יא), שאם בריכות הדגים מופסקות מן המעיין וגם אין להן יציאה, יש לדון בדבר, שמא נידונים כשרץ במים שבבורות, או שמא אם אביהם שרץ פרה ורבה והוליד זרעו במים שבכלים ובבורות, יש לומר שזרעו מיוחס אחריו, ואין דין שרץ שבכלים אלא בזמן שכת היולי שבמים מהוה אותם. והרי הם דומים לדגים טמאים שהכניסום לכלים והולידו שם. ואולם גם בהנחה שיש להם דין שרץ המתהוה במים שבכלים, כיון שהתישב על הדג והוציאו את הדג מן המים – הרי זה כפירש מן המים בהחלט.

ב. ע"ע בשו"ת שבת הלוי (ח"ד פג) אודות תולעים הנמצאים בדגים, שמקורם, לפי דברי המדענים, ע"י אכילת דג אחר שיש בתוכו תולעים. ולא הכריע שם הכרעה גמורה, אך כתב שאם יש בסיס סביר לדברי המדענים, קשה להתיר. ע"ש).

'הכי השתא?! בהמה בשחיטה הוא דמשתריא והני מדלא קא מהניא להו שחיטה – באיסורייהו קיימן' – כפי פשוט הדברים היה נראה ששרצים שבבהמה אסורים באיסור שרצים. ואולם כמה מגדולי האחרונים כתבו, שאיסור שרצים לא קיים בהם, שהרי לא שרצו על הארץ, אלא כיון שהם גדלו מן הבהמה, הרי הם כגופה, ואין שחיטה מתירתם, נמצא שאסורים משום אבר מן החי, וממילא אסורים גם לבן נח – כן כתב הפרי-מגדים (פד, במ"ז סק"ב), וכן האריך במנחת-חינוך (קסג) אלא שלבסוף היסס בדבר, עפ"י משמעות דברי הרמב"ם.

(ואם ננקוט כפי הנראה לכאורה, שאסורים משום שרצים, יתפרשו דברי הגמרא כך: כיון שהבהמה טעונה שחיטה ולא לו הרי אין תורת שחיטה, הלכך אינם נידונים כחלק מן הבהמה אלא כשרץ הארץ. ולא דמי לתולעים שגדלו בבשר שחוטה או בפירות, כיון שהבהמה חיה על פני הארץ, גם הבע"ח שכתוכה מתייחס גידולם אל הארץ, או מפני שהם גדלים בדבר שאינו מזומן לאכילה, שהרי טעון שחיטה. הלכך אין בהם איסור אבר מן החי. ואולם דגים שהתרום באסיפה, אין התולעים חלוקים מהם והרי הם כדבר אחד, וגם דומים לשרצים שבפירות, שמוזמנים לאכילה.

ולפי זה יתכן שהתולעים הנמצאים בבן פקועה, גם כן אסורים, לפי שיש שם תורת שחיטה, אלא שכבר הותר בשחיטת אמו. והפרי-מגדים לשיטתו שנקט שאסורים רק משום אבר מן החי, נקט שם שבבן-פקועה מותרים. שו"ר עיקר כל הנ"ל בחזו"א (יו"ד סו"י יד-א). וע"ע בקובץ הערות – גט,ה; בית ישי קלא).

*

'יש מי שכתב בשם חכמי הטבע, דהמסתכל בזכוכית המגדלת שקורין ספאקטיוו"א יראה בחומץ מלא תולעים. והנה בחומץ אין חשש כמו שנתבאר, דהתולעים המתהוים בתלוש התיירה התורה. אמנם שמעתי שבכל מיני מים וביחוד במי גשמים מלא ברואים דקים שאין העין יכולה לראותם. ובילדותי שמעתי מפי אחד שהיה במרחקים וראה דרך זכוכית המגדלת עד מאד כרבות פעמים במים, כל המיני ברואים – ולפי זה איך אנו שותים מים, הרי אלו הברואים נתהוו במקורם?
אמנם האמת הוא דלא אסרה תורה במה שאין העין שולטת בו, דלא ניתנה תורה למלאכים, דאל"כ הרי

כמה מהחוקרים כתבו שגם כל האויר הוא מלא ברואים דקים מן הדקים, וכשאדם פותח פיו בולע כמה מהם – אלא ודאי דהבל יפצה פיהם, ואף אם כן הוא, כיון שאין העין שולט בהם לאו כלום הוא. אמנם במה שהעין יכול לראות אפילו נגד השמש ואפילו דק מן הדק – הוה שרץ גמור'. (ערוך השלחן פד, לו. וע"ע במובא לעיל נג, אודות קביעת ההלכה עפ"י מראית העין).

הנה זה חדש, יצא לאור כרך שמיני לשו"ת אגרות משה לגר"מ פינשטיין וצ"ל, ובו תשובה (יו"ד ח"ד ב) אודות החוקים הקטנים המצויים בכמה מיני ירקות. מצאנו לנכון להעתיק כאן התשובה במלואה:

'הנה אף שקשה לי לכתוב כעת, שאיני בקו הבריאות, השי"ת ירחם עלי בתוך שאר חולי עמו ישראל, מ"מ מחמת נחיצות הענין אומר הדברים האלה:

שמעתי איזה אנשים אמרו בשמי איזו סברה בענין התולעים הקטנים שנודע שנמצאים בהרבה ממיני הירקות. והנה ידוע שלא אמרתי בזה שום הכרעה. ולהיפך, דעתי נוטה יותר להקל, וכמו שהזכרת בשאלה שאתה ובני הרה"ק מוהר"ר שלו' ראובן שליט"א כתבתם לי, שאפשר שדבר שלא נראה למעשה לעינים אינו אסור, ולכל הפחות אינו בחשיבות 'בריה'. וזה נוסף ללימוד הזכות שמוזכר בערוך השלחן סי' ק (שאפשר לסמוך על דעת הסוברים שבריה בטלה בקרוב לאלף. או שבריה שאינה קיימת לעולם בעין בפני עצמה והיא נדבקת בתערובת וא"א להפרידה משם – בטלה, או משום שרבנן לא גזרו שבריה לא תיבטל בדבר מאוס שנפשו של אדם קצה בו).

וגם כמו שאמרתי לך ולעוד הרבה אנשים, שבכלל יש חשיבות גדולה בהלכה למנהג העולם ולהיכא עמא דבר, ואסור להוציא לעז על דורות הקדמונים שלא הקפידו בדברים אלה משום שלא ידעו מהם. ועל כן אמרתי שבלי לעיין היטב בדבר, שזה קשה לי כעת, אי אפשר להכריע לחומרא ולפרסם שיש איסור בדבר, וכל שכן שאין רצוני שיזכירו שמי כאחד מהאוסרים'.

דף סח

ואבר עצמו אסור. מאי טעמא דאמר קרא ובשר בשדה טרפה לא תאכלו – כיון שיצא בשר חוץ למחיצתו נאסר' – אין הכוונה לכל עובר שהוציא ידו חוץ למחיצתו, שנאסר אותו אבר לעולם – כי אם העובר נולד לפני שחיתת האם, ודאי מועילה לו שחיתתו. אין מדובר כאן אלא בשנשחטה אמו קודם ללידתו, שכיון שיצא בשר חוץ למחיצתו, שוב אין תקנה לאותו חלק שיצא, שהרי שחיתת אמו היא זו המתירה את העובר שבמעיה, ומה שיצא הרי לא ניתר בשחיתתה, ושחיתת הולד אינה שחיתה כלל. (בית יוסף יו"ד יד; רמ"א שם.

בהסבר הדבר יש שכתבו, שכל שלא נשחטה אמו, לא היה לרחם אמו תורת 'מחיצה' כלל לגבי הולד. (וע"ע חו"א בכורות כא, ב). ויש שפרש בדרך אחרת – ע' ב'חדושי הגר"ח על הש"ס' – פסחים, (בדין יוצא בק"פ); בית ישי קטז, א). והאוכל אותו אבר שיצא – לוקה משום איסור ובשר בשדה טרפה לא תאכלו. ויש חולקים (ע' רמב"ם – מאכלות אסורות ה, ט יא, ראב"ד ונושאי כלים; מעשה הקרבנות יא, ו. כ"כ אחרונים. וע' בחדושי הרשב"א להלן סט; אמרי משה ד. וע"ע שערי ישר (ב, כב ד"ה ומה"ט. וכן בסוף השער), ולא הוכיר מאום מדברי הרמב"ם והראב"ד, וצ"ע. וע"ע להלן ט).

ובשר בשדה טרפה לא תאכלו – כיון שיצא בשר חוץ למחיצתו נאסר' – הראשונים מפרשים שהדרש מבוסס על המלה בשדה, שהרי אין חילוק היכן נטרפה, אלא בא הכתוב להורות בשדה, על כל דבר שהוא 'חוץ', ומכאן שבשר שיצא חוץ למקומו, הרי הוא כטרפה.